

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕМПАТІЇ В ПСИХОЛОГІЇ

У статті проаналізовано праці науковців щодо проблеми становлення поняття емпатії. Описано основні погляди на емпатійність у психологічних напрямках та результати дослідження феномену емпатії в працях конкретних науковців. Виокремлено основні механізми функціонування та чинники розвитку емпатії. Запропоновано узагальнене визначення поняття «емпатії».

Ключові слова: емпатія, емпатійність, суб'єкт емпатії, співчуття, співпереживання, особистість.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення ролі емпатії в розвитку особистості давно є предметом наукових дискусій та досліджень у психології. Це пов'язано з тим, що емпатія як психологічний феномен має суттєвий вплив на всю особистість в цілому, підвищує продуктивність діяльності та мотивацію.

Емпатія позитивно впливає на розвиток міжособистісних відносин, дозволяє надавати підтримку людині не лише у звичних умовах, але й у важких екстремальних ситуаціях, коли вона особливо її потребує. Найчастіше ці якості співвідносяться з вимогами професійної та особистісної компетенції професій сфери «людина–людина».

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз становлення поняття «емпатія».

Виклад основного матеріалу. Поняття емпатії часто використовували як один із основних методів пізнання, розуміння мистецтва. Існувала думка, що без емпатії не обійтися при описі естетичного досвіду. Особливо емпатія допомагає відокремити естетичний досвід від візуальних чинників, на підставі яких можна описати та зрозуміти витвір мистецтва.

Феномен «емпатії» на сьогоднішній день у психології має різноманітні визначення та трактування. Також досі існують розбіжності щодо того, який автор вперше використав термін «емпатія». На думку одних дослідників пріоритет щодо внесення цього терміну належить Т. Ліппсу, який розмежував поняття «симпатія» та «емпатія». Другі наполягають, що вперше термін «емпатія» ввів Е. Тітченер, який здійснив переклад німецького слова «*einführung*» (переживання, співпереживання) та відніс емпатію до переліку складних почуттів, у яких істотну роль відіграють стани задоволення та невдоволення.

Проте термін «*einführung*» (переживання, співпереживання) вперше було вжито у 1873 році в роботі Р. Фішера «Оптичне відчуття форми: вклад в естетику». Але Т. Ліппс створив свою теорію переживання. Так, переживання з поняття естетики він переносить у категорію філософії. Переживання,

на думку Т. Ліппса, це не лише механізм естетичного сприйняття, а й пізнання іншої людини. Продовжуючи роботу над поняттям «переживання», він говорить, що переживання – це розуміння емоцій та ментального стану іншої людини.

Е. Тітченер у своїй праці «Експериментальна психологія процесів мислення» вперше вживає термін «емпатія». У наступних працях він говорить, що емпатію можна вважати здатністю відчувати (уявляти) себе в певних ситуаціях чи предметах.

На основі праць та думок Т. Ліппса та Е. Тітченера, В. Дільтей висунув свої припущення. Поняття «переживання» на його думку надто широке та може стосуватися усіх проявів життєдіяльності особистості. «Повторне переживання» чи «співпереживання» – це творчий процес, який дозволяє нам переживати багато різних життів та фантазувати. Також науковець наполягає на близькості поняття повторного переживання із поняттям співчуття і переживання. Таким чином В. Дільтей стверджує, що вже прогресуюче переживання відображає творчий характер нашого розуміння чужих переживань та створює зв'язок розуміння інших із саморозумінням.

Співчуття людей одне до одного переважно ґрунтується на їх почутті своєї спільності. Так, В.А. Шопенгауер вважав ідентифікацію одним із основних механізмів емпатії. У процесі співчуття людина повинна перебороти свій егоїзм для того, щоб зрозуміти іншу людину. У процесі емпатії людина ототожнює себе з іншими, перетворює переживання інших людей на свої, має прагнення припинити страждання інших, що приносить їй задоволення та відчуття щастя [8, с. 364].

Т. Спенсер намагався розглядати розвиток симпатії з еволюційної і культурно-історичної сторони. Він наголошував на її ролі у боротьбі за існування в природі та суспільстві. Також він стверджував, що в міру ускладнення суспільних форм ускладнюється і зміст симпатії. Ним були виокремлені інстинктивна (емоційне зараження) й інтелектуальна (співчутлива) симпатії [7, с. 459].

У психоаналізі і неопсихоаналітичних концепціях феномен емпатії розглядається з погляду взаємозв'язку афективних і когнітивних процесів (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Блейер, Е. Фромм, Г.С. Саллівен, К. Хорні, Т. Рейк). З. Фрейд виокремлює значення емпатії під час соціалізації особистості, виділяючи в емпатійному процесі насамперед його імітаційну природу, пов'язуючи наслідувальні механізми з ідентифікацією. Від ідентифікації «через наслідування йде шлях до розуміння того механізму, який взагалі робить можливим нашу позицію по відношенню до чужого психічного життя». Ідентифікацію З. Фрейд вважає первинною формою емоційного зв'язку з іншою особою, у зв'язку з чим ідентифікація виступає основним структурним компонентом соціалізації. Він вважає її несвідомою імітацією поведінки дорослих дитиною, що дозволяє йому освоювати моральні норми суспільства.

Представник англійської необихевиористичної школи М. Аргайл розглядає такі фактори, що обумовлюють емпатію: здатність приймати ролі, міжособистісну мотивацію і наявність переживання в емоційній пам'яті емпатуючого.

Найбільш всебічно емпатія досліджувалася в рамках гуманістичної психології. Гуманісти вважають, що емпатія є невід'ємним елементом психотерапевтичної та педагогічної взаємодії, умовою для конструктивних змін особистості, а також особистісного зростання та духовного розвитку.

К. Роджерс вважав, що емпатія є першою та необхідною умовою особистісного зростання, проте згодом першість він віддав конгруентності. Таким чином, можемо сказати, що К. Роджерс та його послідовники підкреслюють певні моменти, які є основою уявлень про емпатію. На основі їх думок, емпатія – це процес, який включає чутливість до емоційних станів інших; співпереживання; усвідомлення; когнітивне структурування емоційних аспектів; мотивуючу установку на допомогу потребуючій людині [10, с. 17].

В. Франкл під поняттям «емпатія» розуміє співчуття однієї людини до іншої. При цьому він наголошує на необхідності сприйняття відмінності іншої людини з любов'ю. При цьому любов розуміється В. Франклом як визнання права іншої людини на індивідуальний спосіб існування.

Представники біхевіористичної теорії та небіхевіористи вважають емпатію результатом соціального наування. Тобто, суб'єкт емпатії може проявляти співпереживання лише за умови наявності в його досвіді реакцій на подібний стимул-реакцію. У диспозиційній теорії особистості емпатійність суб'єкта розглядають як чинник його співучасті, поведінки, спрямованої на допомогу іншим людям.

У радянській психології емпіричне дослідження феномена емпатії першою здійснила Т. Гаврилова. На основі змістовного теоретичного

аналізу вона визначила основні підходи до експериментального вивчення емпатії. На основі її дослідження робимо висновки, що лише людина з високим рівнем розвитку емпатії, яка бачить горе іншої людини, здійснює необхідні дії, спрямовані на покращення ситуації, яка склалася [2, с. 156].

На основі проведених досліджень Т. Гаврилова стверджує, що форми прояву емпатії ґрунтуються на розумінні та співчутті іншої людини. Також результати її досліджень показують, що особистості із високим рівнем емпатійності гнучкі, оптимістичні та проявляють інтерес до інших людей. Ригідність, егоцентризм та інтровертованість характеризують осіб із низьким рівнем емпатійності.

Емпатія як механізм формування міжособистісних відносин сприяє їх розвитку і стабілізує, дозволяє надавати підтримку партнерові не тільки в звичайних, але і у важких, екстремальних умовах, коли він особливо її потребує [2, с. 151].

Російський психолог В. Бойко вважає, що емпатія є маніпулятивним механізмом. Він стверджує, що емпатія та емпатійне ставлення використовується людьми для того, щоб вплинути на партнера. Тобто, проявляючи співпереживання у спілкуванні партнер нам відкривається, і ми можемо виявити його індивідуальні особливості та використати їх у власних цілях. Він розглядає поняття емпатії як форму раціонально-емоційно-інтуїтивного відображення іншої людини, що в свою чергу дозволяє подолати її психологічний захист, пізнати властивості, стани та реакції для того, щоб зможти прогнозувати та адекватно впливати на її поведінку. Водночас науковець вважає, що все ж може існувати глибока емпатія, але за умови щирої симпатії до іншої особистості. [1, с. 245].

Інший російський психолог І. Юсупов на противагу К. Юнгу говорить, що до емпатії більш схильні інтерналі, а не екстернали. Також він наголошує на тому, що прояву та формуванню емпатії заважає надмірна тривожність, агресивність, егоїзм, агресивність та депресивність, такі особистісні установки як уникання нових контактів, спокійне ставлення до проблем чи хвилювань інших людей, неприйнятність прояву допитливості.

Здатність до емпатії полягає у вмінні надати емоційну відповідь на переживання, думки та почуття об'єкта емпатії. Деякі науковці вважають, що емпатія – це емоційна здатність реагувати на сигнали, що передають емоційний досвід іншого. Інші визначають емпатію як поведінкову здібність, яка проявляється в допомагаючій, сприяючій та альтруїстичній поведінці у відповідь на переживання чи проблеми іншої людини.

Підсумовуючи накопичені у психології розвитку дані про становлення здатності до співпереживання, М.-Л. Гоффман робить висновки, що основою емоційного збудження в певній ситуації можуть бути різні процеси: реакція класичного обу-

мовлення; співпереживання, що опосередковане наслідкуванням; уявлення того, як людина почувала б себе на місці того, хто потребує допомоги. М.-Л. Гоффман розглядає емпатію як біологічно обумовлену схильність до альтруїстичної поведінки. У своїх працях він наголошує на тому, що щире співчуття (емпатія) породжує альтруїстичну мотивацію допомагаючої поведінки [2, с. 188].

Таку ж думку поділяє науковець Є. Ільїн. На його думку, емпатія є властивістю особистості, яка сприяє розвитку альтруїстичної поведінки. Тобто людина із високим рівнем емпатії швидше готова допомогти в конкретній ситуації, ніж людина із низьким рівнем [5, с. 524].

Сучасні українські науковці-психологи О. Орищенко та О. Саннікова розглядають емпатію як складну багаторівневу інтегральну властивість особистості. Вони виділили три рівні в структурі емпатії. У формально-динамічний рівень входять якісні (модальні) та динамічні (особливості виникнення та протікання емпатійних реакцій) властивості емпатії. Змістовно-особистісний включає ті аспекти емпатії, що стосуються вибору простору для емпатійних переживань і морально-етичного змісту її об'єкта. Соціальні та індивідуальні уявлення про існуючі соціокультурні «норми» емпатійних проявів відображає соціально-імперативний рівень [6, с. 16].

Українська психолог Л. Журавльова у своїх працях говорить про те, що емпатійний процес може припинитися в будь-який момент. На її думку, розвиток емпатійного процесу буде залежати від багатьох факторів, а саме: соціальних, вікових, індивідуально-психологічних, статевих відмінностей та багатьох інших чинників. У її дослідженнях можемо побачити, що низький рівень емпатії у юнаків зумовлює їх егоїстичну спрямованість, потребу у визнанні, орієнтацію на гроші. Також формує такі принципи та цілі як «матеріальна забезпеченість життя», цінності «самоствердження» і професійного самовизначення («ефективність у справах», «обізнаність та освіченість»). Дівчата із низьким рівнем емпатії демонструють егоїстичну спрямованість, орієнтацію на гроші та розваги [3, с. 42].

До системи детермінуючих факторів генезису емпатії Л. Журавльова відносить психофізіологічні (чутливість, емоційна лабільність нервової системи, розвиток першої сигнальної системи, невротизація), індивідуально-психологічні (чутливість, депресивність, реактивна агресивність, сором'язливість, відвертість, самотність, ставлення до себе, самооцінка, «Я-концепція», потреби, цінності), типологічні (соціальний тип, акцентуації характеру – емотивність, педантичність, тривожність, циклотимність, демонстративність, екзаль-

тованість, спрямованість особистості) та соціокультурні (умови соціалізації, тип батьківського виховання) чинники [4, с. 154].

Висновки. Теоретичний аналіз дозволяє дати узагальнене визначення поняттю «емпатія». Отже, на нашу думку, емпатія – це багаторівневий, складний феномен, який являє собою сукупність емоційних, когнітивних та поведінкових здібностей особистості.

Різноманіття думок, гіпотез та підходів до вирішення проблеми емпатії свідчить про недостатню розробленість та відсутність єдиної, переконливої теорії виникнення та існування феномену емпатії. На основі короткого огляду наукових праць щодо становлення поняття емпатії можемо говорити про перспективність її подальшого розвитку.

Література:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и других / В.В. Бойко. М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. 472 с.
2. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы) / Т.П. Гаврилова // Вопросы психологии. № 2. 1975. С. 147–158.
3. Журавльова Л.П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л.П. Журавльова // Соціальна психологія. 2008. № 5 (31). С. 39–46.
4. Журавльова Л.П. Методологічні засади дослідження емпатії людини / Л.П. Журавльова // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філософські та психологічні науки. Спец. випуск. 2008. С. 152–155.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. Спб. : Питер, 2007. 752 с.
6. Орищенко О.А. Дифенційно-психологічний аналіз емпатії : автореф. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія» / О.А. Орищенко. Одеса, 2004. 21 с.
7. Спенсер Г. Основания психологии / Г. Спенсер. Физиологическая психология в 14 лекциях / Т. Циген. М. : АСТ, 1998. 543 с. (Классики зарубежной психологии).
8. Шопенгауэр А. Избранные произведения / А. Шопенгауэр [пер. с нем.; сост., авт. вступ. ст. и примеч. И.С. Нарского]. М. : «Просвещение», 1992. 479 с.
9. Hoffman M.-L. Empathy and Moral Development : Implications for Caring and Justice. New York : New York University Press, 2002. 342 p.
10. Rogers C.R. Empatic : an unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. 1975. V. 5, N 2. P. 2–10.

Ваврунив Е. С. Становление понятия эмпатии в психологии

В статье проанализированы труды ученых относительно проблемы становления понятия эмпатии. Описаны основные взгляды на эмпатийность в психологических направлениях и результаты исследования феномена эмпатии в трудах конкретных ученых. Выделены основные механизмы функционирования и факторы развития эмпатии. Предложено обобщенное определение понятия «эмпатии».

Ключевые слова: эмпатия, эмпатийность, субъект эмпатии, сочувствие, сопереживание, личность.

Vavruniv O. S. Incipience concept of empathy in psychology

The article is analyzed the works of scientists on the problem of the emergence of the concept of empathy. Described the main views on empathy in psychological directions and the results exploration of the phenomenon of empathy in the writings of specific scientist. singled out the main mechanisms of functioning and factors of development of empathy. A generalized definition of the concept of “empathy” is proposed.

Key words: empathy, subject of empathy, compassion, personality.